

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2019.3.05>

Євген Миколайович Пашенко,

*Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна (аспірант);*

 <https://orcid.org/0000-0002-7178-0601>

e-mail: enp_urist@ukr.net

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Зазначено, що насильницька злочинність військовослужбовців зумовлюється як загальними для всієї злочинності детермінантами, так і спеціальними криміногенними факторами. Висвітлено основні детермінанти такої злочинності до яких традиційно відносять економічні, політичні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові тощо. Особливу увагу приділено детермінантам насильницьких злочинів військовослужбовців, які вчиняються під час ведення бойових дій. Зазначено, що усунення цих криміногенних детермінант повинно стати пріоритетним напрямком у запобіганні насильницьким злочинам військовослужбовців.

Ключові слова: насильство, злочинність військовослужбовців, детермінанти злочинності, особа злочинця, жертва злочину, нестатутні взаємини, синдром АТО, запобігання злочинності.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Кримінальне насильство пронизує всі сфери існування суспільства, зокрема і військову. Військовослужбовцями вчиняються як загальнокримінальні насильницькі злочини, так і військові насильницькі злочини. Розробка ефективних заходів протидії таким злочинам неможлива без дослідження криміногенних детермінант. Наша стаття присвячена аналізу детермінант сучасної насильницької злочинності військовослужбовців.

Стан дослідження проблеми

В Україні зазначену проблематику досліджували Г. М. Анісімов, Б. П. Ганьба, О. Б. Ганьба, В. О. Глушков, І. М. Даньшин, О. О. Житний, О. М. Литвинов, Є. Б. Пузиревський, М. С. Туркот, С. О. Харитонов та інші. Зокрема, Б. П. Ганьба й О. Б. Ганьба вивчали детермінанти

військових злочинів, які вчиняються військовослужбовцями прикордонної служби. У працях М. С. Туркота аналізувалися основні криміногенні фактори формування особистості злочинця-військовослужбовця. С. О. Харитонов досліджував кримінально-правову характеристику військових злочинів та особливості кримінальної відповідальності за їх учинення. Однак ученими майже не приділялася увага саме криміногенним детермінантам насильницької злочинності військовослужбовців.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є визначення криміногенних детермінант сучасної насильницької злочинності військовослужбовців та їх особливостей на сучасному етапі.

Для досягнення поставленої мети були виконані такі *завдання*: дослідити основні економічні, політичні, ідеологічні й інші фактори сучасної злочинності військовослужбовців; визначити ступінь негативного впливу засобів масової інформації на свідомість військовослужбовців; охарактеризувати соціально-психологічні фактори насильницьких злочинів, які вчиняються військовослужбовцями; визначити основні фактори, що призводять до виникнення «синдрому АТО» у військовослужбовців, які брали участь у бойових діях на Сході України; проаналізувати недоліки правового забезпечення охорони особи військовослужбовця від протиправних і кримінальних загроз.

Наукова новизна дослідження

Уперше досліджено криміногенні фактори насильницької злочинності військовослужбовців саме на сучасному етапі. Особливу увагу приділено детермінантам цього виду злочинності, які обумовлені бойовими діями на Сході України й іншими негативними соціальними явищами сьогодення. Досліджено проблему «синдрому АТО» як морально-психологічну детермінанту сучасної злочинності військовослужбовців, а також проблему характеристики особистості злочинця-військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що насильницька злочинність військовослужбовців обумовлюється не лише загальними для насильницької злочинності криміногенними факторами, а і спеціальними, притаманними тільки їй. Дослідники по-різному класифікують детермінанти такого виду злочинності. Так, М. І. Карпенко зазначає, що ці детермінанти залежать від життєвого шляху злочинця-військовослужбовця. Він визначає окремо причини й умови, пов'язані з допризовним періодом, детермінанти, безпосередньо пов'язані з умовами військової служби, та виключно військові детермінанти [1, с. 63].

До комплексу детермінант насильницької злочинності військовослужбовців, як і інших видів злочинності, належать економічні, політичні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові тощо. Розкриємо їх.

Основною економічною детермінантою є матеріальне забезпечення військовослужбовців. Звичайно, воно останнім часом істотно збільшилось, але все одно залишається недостатнім і таким, що не відповідає завданням, які ставить суспільство перед армією та військовослужбовцями. Це у свою чергу впливає на: ефективність бойової підготовки та бойового чергування військовослужбовців; ефективність несення бойової служби; військову дисципліну та кількість конфліктів, які призводять до агресивної (насильницької) поведінки; кількість небойових втрат військовослужбовців; престиж військової служби; ефективність контролю з боку командирів і військових начальників; соціальне розшарування у військовому середовищі.

На наш погляд, політичними факторами насильницької злочинності військовослужбовців є складність і непрофесійність політичної боротьби окремих партій та громадських організацій. Це негативно впливає на морально-психологічний клімат у військових колективах, призводить до конфліктів серед військовослужбовців на політичному та громадсько-політичному ґрунті.

Основна ідеологічна детермінанта насильницької злочинності військовослужбовців – це втрата ідеологічних орієнтирів у суспільстві взагалі та в середовищі військовослужбовців зокрема. Огульне паплюження і критика армії в останні десятиліття призвели до падіння престижу військової служби. Останнім часом у зв'язку з агресією Росії та подіями на Сході України ситуація трохи змінюється, але проблема все одно залишається. Це призводить до: різного роду міжособистісних конфліктів, які вирішуються в тому числі насильницькими способами; самовідновлення злочинів і правопорушень, учинених військовослужбовцями; підвищення рівня латентності таких злочинів (особливо її штучного виду). Істотним криміногенним фактором сучасної насильницької злочинності військовослужбовців є негативний вплив засобів масової інформації.

Щодо культурних детермінант злочинності зазначимо, що більшість військовослужбовців – це молоді люди, які швидко сприймають все негативне та культивують в його міжособистісних і групових відносинах, що відображається в армійському середовищі в умовах проходження служби. Як правило, особи, які вирізняються брутальністю, жорсткістю й агресивністю, мають низький рівень освіти, відстають у духовному та культурному розвитку, правовій культурі.

Помітно знизився моральний рівень випускників військових ЗВО. Велика кількість курсантів вступають на навчання тільки для того,

щоб безкоштовно отримати вищу освіту або позбутися необхідності проходити строкову службу. Багато в чому причиною зниження моральних якостей курсантів є падіння престижу військової професії в суспільстві, що виражається у відносно низькому конкурсі серед вступників.

До криміногенних факторів належать також *національні*. Наша країна є багатонаціональною державою, відповідно Збройні Сили й інші військові формування комплектуються особами різних національностей. На сьогодні найгостріші політичні, економічні, соціальні та морально-психологічні протиріччя винесли на порядок денний складні проблеми національного і територіального характеру, окремі з яких вирішуються в умовах національної нетерпимості та ворожнечі за абсолютної відсутності адекватних антикриміногенних впливів з боку суспільства і держави. Не випадково у виховній роботі командира акцентується на її організації та проведенні з урахуванням національних і психологічних особливостей, рівня освіти та ставлення до релігії кожного військовослужбовця. У цих умовах, природно, злочини, вчинені на національному ґрунті, певною мірою корелюються зі злочинами серед військовослужбовців.

Одним із *соціально-психологічних* криміногенних факторів є те, що, армія, на жаль, перетворилася дійсно на робітничо-селянську. Дуже важко позбавити Збройні Сили від призовників, які мають тавро соціального невдахи. Для цього потрібно загальносоціальні програми патріотичного виховання, навчання, зайнятості, оздоровлення молоді. Тільки за допомогою таких заходів можна змінити кадровий склад військовослужбовців строкової служби.

Соціально-психологічні чинники зумовляються станом здоров'я майбутніх військовослужбовців, *соціально-біологічними* детермінантами. Військкомати для того, щоб виконати плани призову на строкову службу, направляють до військових частин осіб із психічними та психологічними відхиленнями, осіб, обтяжених несприятливою спадковістю, таких, які мали проблеми з дотриманням законності, знятих з різних профілактичних обліків, які зловживали алкогольними напоями і наркотичними препаратами, осіб зі слабкою фізичною підготовкою та дефіцитом маси тіла. У засобах масової інформації наведено такі дані: серед призовників більше 50 % не є придатними до служби за станом здоров'я, ще 38 % мають відстрочки для одержання освіти, інші не можуть проходити службу з родинних обставин або через не зняту чи непогашену судимість. Із 1998 року кількість наркоманів збільшилася в 100 разів (це тільки виявлених).

До зазначених проблем приєднуються психологічні чинники, які виникають безпосередньо під час проходження військової служби за призовом і контрактом: психологічні проблеми, що можуть виникнути

через тривале знаходження в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть бути результатом виснажливих фізичних навантажень або іноді жорстокого позасімейного чи військового виховання; природна концентрація в лавах військових, як правило, молодих людей, в яких існує проблема професійної реалізації; наявність у минулому проблем із законом, що впливає на свідомість і поведінку військовослужбовця; десоціалізований, дисфункційний характер військового середовища.

Проведення спочатку антитерористичної операції, пізніше операції Об'єднаних сил призвело до появи *нових соціально-психологічних чинників*. В умовах бойових дій на Сході України зростала кількість соціально невлаштованих осіб, які мають досвід бойових дій і психологічні проблеми. Фахівці наголошують, що найчастіше проявляються такі ознаки посттравматичного стресового розладу, як порушення сну і депресія (46 %), прояви тривожності (37,5 %), зловживання алкоголем і вживання лікарських препаратів, невимушені спогади, почуття провини (33,3 %). Все це провокує агресивну або суїцидальну поведінку, загострення почуття безвиході, безперспективності, несправедливості і тривожності. Виникають труднощі із соціальною адаптацією, реінтеграцією, зростає рівень агресивності як відносно себе, так і до оточуючих [2, с. 13].

Останнім часом психологи заговорили про «синдром АТО», під яким розуміють посттравматичний стресовий розлад. Його ознаки визначені на основі дослідження «В'єтнамського», «афганського» та «чеченського» синдромів. Так, американські вчені встановили, що військовослужбовці, які повернулися з В'єтнаму, не знаходили свого місця в мирному житті, і причини були в основному не матеріального плану, а саме соціально-психологічного: суспільство свідомо чи не свідомо відмежовувало таких осіб, робило їх вигнанцями [3, с. 176]. Така ситуація призводить до того, що колишні військовослужбовці починають поділяти оточуючих на своїх і чужих, негативно ставитися до окремих інститутів держави.

Слід зазначити, що насильницькі злочини вчиняються військовослужбовцями навіть під час ведення бойових дій. Це зумовлено низкою специфічних соціально-психологічних детермінант, головними з яких дослідники називають ослаблення факторів соціального контролю; загострення проблем щодо задоволення потреб для існування (їжа, вода, речі тощо); підвищення рівня нервозності населення, зростання рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; послаблення моральності тощо [4, с. 28]. Наслідком є вчинення військовослужбовцями насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів.

Організаційно-управлінські чинники військової злочинності зумовлені станом суспільства в країні. Як справедливо наголошує

С. Ю. Поляков, військовослужбовці є невід'ємною частиною нашого суспільства, тому в армійські структури миттєво «переносяться» всі ті проблеми, що притаманні українському суспільству [5, с. 16]. Якщо в суспільстві поширюється фізичне та психічне насильство у протиправних і кримінальних формах, то це впливає на кількісні та якісні характеристики насильницької злочинності військовослужбовців. До організаційно-управлінських чинників злочинності військовослужбовців також можна віднести: вплив молодих професійних офіцерів, зумовлений бажанням належним чином утримувати свою родину; недостатність підготовленого офіцерського складу, відсутність їх авторитету в армії; невлаштованість побуту офіцерів, неналежне грошове забезпечення тощо.

Дотриманню статутних відносин і дисципліни військовослужбовцями сприяють сумлінне та якісне несення служби офіцерами й молодшими командирами, їх турбота про організацію належних умов для побуту та відпочинку підлеглих. Статут наголошує на особистій відповідальності командира за постійну бойову та мобілізаційну готовність ввіреної йому військової частини (підрозділу), за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу і безпеку військової служби.

До організаційно-управлінських детермінант слід віднести і недоліки в організації профілактики та запобігання військовим злочинам і здійсненні розслідування таких злочинів. Учені наголошують, що специфічні організаційно-управлінські фактори пов'язані з особливостями проходження військової служби: відносною закритістю військового колективу, небажанням «вносити сміття з хаги», круговою порукою. Складається парадоксальна ситуація, коли у розкритті злочину не зацікавлені ні підлегли, ні військове керівництво.

Правові криміногенні фактори пов'язані з організаційно-управлінськими. Часто дотримання військової дисципліни здійснюється неправовими, нестатутними методами. Військовослужбовці старшого призову жорстко встановлюють свої традиції та правила, основані на психологічному і силовому впливі. Таким чином створюється видимість керованості військового колективу, що влаштовує всіх. Опитування працівників військових прокуратур показало, що приблизно 75 % з них вважають порушення статутних правил відносин між військовослужбовцями традиційним продовженням протиправних форм стосунків у нових якість, започаткованих за межами загальносуспільних відносин. Понад 65 % зазначають, що «дідівщина» можлива тому, що деякі командири вважають її ефективною формою збереження порядку в армії, а отже, приховують такі злочини. Наголошується також, що військова злочинність, у тому числі насильницька, є високолатентним соціально-правовим явищем (так вважають понад

90 % опитаних). У підсумку за таких умов у підрозділі процвітають культ сили, знущання, а отже, самовільні залишення підрозділу, дезертирство, суїциди серед солдатів строкової служби, адже їм ніде шукати захисту.

Зазначені обставини найчастіше встановлюються в ході дізнання та досудового слідства. У зв'язку з цим до військових слідчих потрібно висувати підвищені вимоги. Вони повинні бути висококваліфікованими та незалежними в розслідуванні військових злочинів. Небезпечним явищем, яке не сприяє встановленню фактів учинення насильницьких військових злочинів, є корупція. Як зазначають науковці, головну роль у приховуванні військових злочинів відіграють корупційні зв'язки військових начальників з органами прокуратури. Проведене опитування військовослужбовців строкової служби підтверджує думку, що рівень корумпованості серед військових командирів і начальників є досить високим, як і рівень латентності злочинів та корупційних правопорушень у цій сфері [6, с. 11].

Великою проблемою армії є нестатутні відносини, причинами яких є недостатня захищеність військовослужбовців у військовому колективі, недостатність умов для самоствердження окремих військовослужбовців у підрозділі. Пік цієї протиправної активності припадає на період з 7 до 8 години ранку (час підйому, зарядки, прибирання приміщень, сніданку і після 19 години (час вечері, вечірнього відпочинку та відбою).

Висновки

Сучасна насильницька злочинність військовослужбовців зумовлена низкою факторів, основними з яких є економічні, політичні, ідеологічні, правові, організаційно-управлінські тощо. Під час здійснення заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й індивідуального характеру слід враховувати те, що вони повинні здійснюватися комплексно, системно та постійно. Без дотримання цих вимог не можна досягти результатів зі зниження рівня насильницьких злочинів, які вчиняються військовослужбовцями в різних сферах їх діяльності.

Список бібліографічних посилань: 1. Карпенко М. І. Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юридична наука*. 2012. № 10. С. 61–70. 2. Дзьобань О. П. Соціалізація військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 2000. 16 с. 3. Буряк О. О., Гіневський М. І., Катеруша Г. А. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2 (43). С. 176–181. 4. Джужа О. М., Гаркуша А. В. Актуальність

кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (8). С. 27–36. **5.** Поляков С. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України : монографія. Харків : Право, 2012. 256 с. **6.** Давиденко В. С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 313 с.

Надійшла до редколегії 12.08.2019

Pashchenko Ye. M. The Main Determinants of Military Violent Crime

It has been stated that violent crime of military personnel is conditioned both by general determinants for the whole crime and by special criminogenic factors.

The author of the article has highlighted the main determinants of such crime in details. They traditionally include the following determinants: economic, political, ideological, cultural, national, socio-biological, socio-psychological, organizational and administrative, legal, etc. Their specific features, causes, consequences and mutual influence at the present stage of Ukraine's development have been determined; and certain ways of improving the situation have been specified.

Particular attention has been paid to determinants of violent crimes committed by military personnel during combat operations. The author has indicated on predominance of the socio-psychological nature of crimes in such conditions and the prevalence of certain manifestations of post-traumatic stress disorders among the participants of hostilities in Eastern Ukraine; the author has noted that such disorders have recently been identified by psychologists as "ATO syndrome".

The author has expressed opinion that commission of violent, lucrative and violent crimes by military personnel during combat operations is in many cases a consequence of the influence of specific social and psychological determinants, where researchers name: weakening of social control factors; exacerbation of problems of meeting the needs for existence; increasing the level of nervousness of the population, increasing the conflict level in interpersonal relationships; weakening the morality, etc.

It has been emphasized that the elimination of these criminogenic determinants should be a priority in the prevention of violent crimes by military personnel.

Key words: violence, crime of military personnel, determinants of crime, offender's personality, crime victim, military hazing, "ATO syndrome", crime prevention.

